

“Τα λόγια δε φτάνουν.
Θέλει και πράξη για να πιάσει ο λόγος”:

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ ΣΤΟ ΞΕΜΑΤΙΑΣΜΑ¹

Χριστίνα Βέικου

Δρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Σχολική σύμβουλος φιλολόγων

Η πίστη στο κακό μάτι, στη βλαπτική δύναμη που έχει το επίμονο και διεισδυτικό βλέμμα κάποιων ανθρώπων πάνω σε αξιοζήλευτα πρόσωπα και πράγματα, είναι ένα πολιτισμικό ιδίωμα που απαντά ευρέως στις κοινωνίες του Μεσογειακού χώρου, οι οποίες το επικαλούνται για να κατανοήσουν και να πραγματοποιήσουν στη συνέχεια τις επιπτώσεις μιας απρόσμενης και ανεξήγητης κακοτυχίας. Στην ελληνική κοινωνία ιδιαίτερα, η αναφορά στο μάτιασμα ως την πιθανότερη αιτία μιας ξαφνικής και αναίτιας, προσωπικής και σωματικής κυρίως, διαταραχής αποτελεί έκφραση ενός ηθικού/αξιολογικού συστήματος που συνδέει το άτομο με το κοινωνικό σύνολο² και ερμηνεύει την αλληλεπίδραση προσωπικών αντιλήψεων και κοινωνικών σχέσεων³.

Μέσα στη στενή συνάφεια της καθημερινής ζωής, τα πρόσωπα, οι αξίες, οι συμπεριφορές εκτίθενται στο βλέμμα των άλλων και γι' αυτό πρέπει να φαίνονται συμβατές και ανάλογες με τις αποδεκτές αρχές της κοινής συμβίωσης. Έτσι, κάθε φορά που οι αρχές αυτές παραβιάζονται από μια υπεροχή, είτε συνειδητή είτε όχι, στην εμφάνιση ή τα αγαθά που επιδεικνύει κάποιος, η ιδανική κοινωνικότητα της συλλογικής ζωής ανατρέπεται και η δομική αταξία που προκαλείται επισύρει τον κίνδυνο του ματιάσματος, της οπτικής επίθεσης ενάντια στον παραβάτη. Το μάτιασμα προσβάλλει το σώμα, την περιουσία, την ατομική και κοινωνική υπόστασή αυτού που ματιάζεται και, για την αποκατάστασή του, απαιτείται το Ξεμάτιασμα, η τελετουργική δηλαδή επανένταξη του ματιασμένου ατόμου στο κοινωνικό σώμα.

1. Η συναισθηματική λογική του Ξεματίσματος⁴

Το μάτιασμα αποκαλύπτει μια στιγμιαία κρίση στη σχέση ανάμεσα στη σωματική ασφάλεια του ατόμου και τη σταθερότητα της κοινωνικής ζωής. Η κρίση αυτή, επειδή είναι μη αναμενόμενη, σύμφωνα με την οικεία πολιτισμική λογική, κρίνεται παράδοξη και αποδίδεται σε αίτια υπερφυσικά και ανορθολογα, στο “κακό μάτι”, το “κακό παρατήρημα”, το “κακό συναπάντημα”, την “κακιά ώρα”, σε μian αόριστη αίσθηση ενός υπερβατικού κακού που είναι διάχυτο και συνεχώς παρόν ανάμεσα στους ανθρώπους, διαρκής και επαναλαμβανόμενη απειλή όχι μόνο για την ατομική ύπαρξη αλλά και για την κοινω-

νική συνοχή. “Το (κακό) μάτι δεν μπορείς να το αποφύγεις, όπου και να πας, ότι και να κάνεις, όπου και να ‘σαι, στο σπίτι, στη δουλειά, στο δρόμο, στο καφενείο, σε βρίσκει το μάτι”, αποφαίνεται με βεβαιότητα η τοπική κοινωνία.

Φορέας αυτής της επίφοβης δύναμης είναι το μάτι, το όργανο της όρασης και της οπτικής επικοινωνίας. *Η όραση είναι η πιο κοινωνική, η πιο πολύσημη και η πιο διεισδυτική αίσθηση.* Το όργανό της, το μάτι, παρουσιάζει μία διαπολιτισμική εμβέλεια ως σύμβολο γνώσης και δύναμης. Το μάτι γνωρίζει επειδή βλέπει, και γι' αυτό έχει μία δύναμη κατοχής πάνω στα αντικείμενα που θεάται, μεταφέρει εμπειρίες και αισθήματα, είναι το ενδιάμεσο ανάμεσα στον άνθρωπο και τον κόσμο, κατέχει και ανακαλεί την αλήθεια πα-

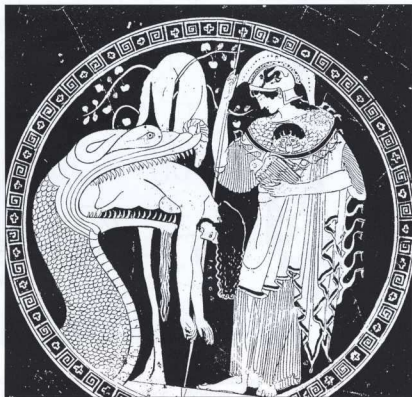

1. Το μάτι που ματιάζει είναι ασύμμετρο.

ρελθόντων και μελλούμενων: "μια ματιά χίλια χρόνια", είναι η συνοπτική διατύπωση που χρησιμοποιεί η αναδρομική φαντασία ενός γέροντα Κρητικού, για να περιγράψει την κυριαρχική δύναμη του ματιού και της όρασης στα κοινωνικά δρώμενα.

Ενώ, όμως, όλοι αναγνωρίζουν αυτή την ισχυρή δύναμη του ματιού και συμφωνούν ότι πρέπει να φυλάγεται κανείς από το κακό μάτι, ωστόσο, όταν επιχειρούν να ερμηνεύσουν εξηγητικά την προσβολή από το μάτιασμα, το αντιμετωπίζουν ως κάτι φυσικό, σαν μια εγγενή φυσική ιδιότητα που έχει κανείς, χωρίς να αποβλέπει σκόπιμα να βλάψει τον άλλον. Η δημόσια ρητορική σ' αυτή την περιοχή της Κρήτης επιμένει ότι "το μάτι δεν είναι κακό, αν και μπορεί να έχει κακά αποτελέσματα. Το 'χει από φυσικού του ο άνθρωπος να ματιάζει η να ματιάζεται. Κι αυτός που το έχει δεν το καταλαβαίνει. Δεν το κάνει από κακό, δεν το θέλει, αλλά γίνεται. Είναι κάτι σαν ρεύμα, μια δύναμη, ένας αέρας είναι που φεύγει, αλλά τραβά στα μαγνήτης".

Με τον τρόπο αυτό ο εντόπιος λόγος αποκαθαρίζει το μάτιασμα από κάθε εμπροσθητή, φθοροποιοί και κακοποιό μαγική δράση. Δεν εντάσσει το μάτιασμα στην κατηγορία της σκόπιμης και εσκεμμένης μαγείας⁵, γιατί "είναι μικρό κακό". Το παρουσιάζει ως μία φυσική ιδιότητα, που η επενέργειά της δεν ελέγχεται αλλά αναγνωρίζεται και γίνεται αποδεκτή, αφού είναι γνωστή σε όλους και ανά πάσα στιγμή ενδεχόμενη. Η τυχασιότητα και η απροσδιοριστία της χρονικής περίπτωσης αλλά και του τόπου, όπου μπορεί να συμβεί το μάτιασμα, είναι ακριβώς τα χαρακτηριστικά εκείνα που το διαφοροποιούν από "τα μάγια". Η μαγεία, στην κοινή αντίληψη, είναι συγκεκριμένη και προσωποποιημένη δράση που τελείται μυστικά, σε χρόνο και τόπο ορισμένο, από άτομα που έχουν ειδικές ικανότητες και γνώσεις. Συνδεύεται από ποικίλα τυπικά απαγορεύσεις και μύησης και κατευθύνεται ενάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα με σκοπό να προκαλέσει μόνιμο κακό, καταστροφή και διάλυση⁶. Η ανατροπή της μαγείας, το "να λύσεις τα μάγια", χρειάζεται επίσης προσφυγή στα ει-

2. Αγγειογραφία του Σου π.Χ. αιώνα που απεικονίζει την Αθηνά να φέρει στον θάρακα το Γοργόνιο καθώς συμμεριστάται στον Ιόσσυα που μόχθαι με τον Δράκοντα.

και μαγείας, είναι ότι το Εξ/μάτιασμα "το παραδέχεται και η εκκλησία", γεγονός που, κατά τη γνώμη τους, αποτελεί την εγγύηση ότι όχι μόνο δεν πρόκειται για κακή ενέργεια αλλά αντίθετα αποτελεί θεάρεστο έργο, μια λαϊκή ιεροπραξία. "Αυτή η γητεία που λέμε εδώ", τόνισε με έμφαση ένας Κρητικός Εξματιάστης, "λένε πως είναι σα μαγεία. Δεν είναι κακιά όμως, γιατί κι η Εκκλησία το πιστεύει το μάτιασμα κι έχει και θιαρμοφυλλάδα". Μια συντοπίσιό του, Εξματιάστρα επίσης, μου είπε ότι, όταν άρχισε να Εξματιάζει, το εξομολογήθηκε πρώτα στον παπά του χωριού, κι αυτός όχι μόνο δεν την απέτρεψε αλλά της είπε να το κάνει "για την ψυχή τη δική της και των αποθαμνών(ν) της, γιάντα (=γιατί)

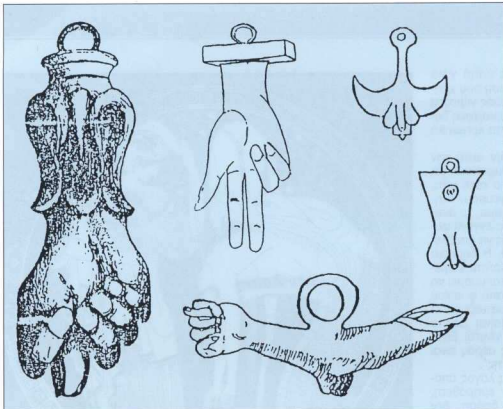

δικά πρόσωπα με τις αντίστοιχες μυστικές διαδικασίες, ενώ η θεραπεία του ματιάζματος είναι άμεση, φανερή και ευπρόσιτη, αφού "όλοι ξέρουν να Εξματιάσουν". Ο κυριότερος, όμως, λόγος που επικαλούνται οι άνθρωποι για να δηλώσουν ρητά τη διαφορά μεταξύ Εξ/ματιάζματος

είναι καλό πράμα".

Το νόημα του κακού που αναδύεται μέσα από το σύστημα του Εξ/ματιάζματος στην ηθική ιδεολογία της ορεινής Κρήτης δεν έχει την έννοια της ηθελημένης αμαρτωλής κακίας, όπως αυτή παρουσιάζεται στη χριστιανική θεοδίκια.

3. Αρχαίες ελληνικές οφθαλμικές κύλικες: τα μάτια που παριστάνουν τα αγγεία αυτά προστάτησαν τους πάτες που τα χρησιμοποιούσαν. Κύλικες του Επικλήτου. Κύλικες του Ξέρκιου.

4. Ρωμαϊκά προβασκάνια που αναπαριστούν την χειρονομία "Iurpicalis res" (Α) ή έχουν σχήμα φαλλού (Β).

Πρόκειται μάλλον για μια πρακτική αντίληψη προφύλαξης απέναντι σε τυχαίους κινδύνους που απειλούν τα πολύτιμα αγαθά των ανθρώπων –την υγεία και την περιουσία τους–, και τους οποίους δεν μπορούν να αποδώσουν σε καμιά άλλη αιτία. Το μάστιγμα είναι ένας ενδοχόμενος αλλά χειραγωγήσιμος κίνδυνος, ένα κοινωνικοποιημένο κακό.

Στην Ελευθέρα τον κακό μάτι εμφανίζεται απαλλαγμένο από τη μυστικοπαθή και ανομολόγητη επενέργεια κάποιου δαιμονικού "κακού". Εδώ έχει μια πολύ εκκοσμημένη παρουσία, η οποία στερείται κάθε μεταφυσικής ή μυστικιστικής τάσης. Είναι κάτι φυσικό, μέρος της τάξης των πραγμάτων και στοιχείο της στάσης των ανθρώπων απέναντι στη ζωή: "το μάστιγμα δεν το θέλει ο μάστιγής και γίνεται. Δεν το λέει από κακό, αλλά πίνει το μάτι του. Ενώ το κακό είναι άλλο πράγμα. Ο κακός, ο ύπουλος θέλει να σε καταστρέψει, να μην το 'χεις το πράμα, όχι μόνο να σε μάταξεί". Αυτή η εκδηλη βεβαιότητα για την ανιδιοτέλεια του ματιάματος ενισχύεται ακόμη περισσότερο με επιχειρήματα μιας πρακτι-

κής ηθικής, που περιγράφει τη συλλογική ζωή: "Δεν είναι παθητικό (=δεν προξενεί παθήματα, βάσανα) το μάστιγμα, δεν είναι έχθρα. Τόσο κακός δεν είναι κανείς, ώστε να ξέρει ότι ματιάζει και να θέλει να μεταχειρίζεται τη δύναμή του για κακό. Αν ήταν από κακία το μάτι, τότε θα είχαμε φάει ο ένας τον άλλο. Εμείς εδώ δε έχουμε κακία απάνω μας. Δεν επειράξαμε άνθρωπο. Ό,τι ξέρουμε το λέμε. Είμαστε καλοί."

Ως απόδειξη αυτής της προβαλλόμενης κοινής καλοσύνης, το ξεμάστιγμα τελείται εύκολα, πρόθυμα, δημόσια, κυρίως από άνδρες. Είναι μια τεχνική και μια παράσταση με μια δόση θεατρικότητας, τίποτε υπερφυσικό ή περίφοβο, μία δύναμη ξεχωριστή αλλά φυσική, που είναι απόλυτα συμβατή με το ήθος του τόπου. Είναι λειτουργικό κομμάτι μιας παράδοσης που επιδεικνύεται ως πολιτισμικό αγαθό, ως μια ιδιαιτερότητα, την οποία οι εντόπιοι επιδεικνύουν, ανταλλάσσοντας την συμβολική με το κέρασμα μιας ταικωδιάς.

Ωστόσο, αυτό το εμφατικά υποστηριζόμενο κλίμα ομοφωνίας δημιουργεί κάποια ερωτη-

ματικά – μήπως η δημόσια προβαλλόμενη θετική ρητορική υποκρύπτει, στην πραγματικότητα, την αντίθετη αξιολόγηση μιας αρνητικής κατάστασης; Μήπως, δηλαδή, οι άνθρωποι παρουσιάζουν το κακό μάτι φυσικό, εύλογο και καλοδιάθετο, ακριβώς για να εξευμενίσουν το κακό και να συνδιαλλαγούν με δυσάρεστες καταστάσεις, τις οποίες δεν μπορούν ούτε να εξηγήσουν αλλά ούτε να ξεπεράσουν; Μήπως, τέλος, πρόκειται για μία λεκτική πράξη ευφημισμού; Ο δημόσιος λόγος είναι κοινωνικά κατασκευασμένος, είναι λόγος ρητορικός, που, αντί να αποκαλύπτει, συχνότερα συγκαλύπτει την αλήθεια των πραγμάτων. Και την αμφισβησία αυτή, νομίζω, υποκρύπτει ο σιβυλικός ιδιωτικός λόγος μιας οδοιπόρου Κρητικής ξεματιάστρας, όταν τη ρώτησα αν, τελικά, είναι καλό ή κακό το μάτι: "το ποιο είναι το καλό και ποιο το κακό, αυτό, παιδί μου, άνθρωπος δεν το κατέει" (=κατέχει, γνωρίζει).

Η φυσικοκρατική εξάλλυση εγείνηση του ματιάματος, αντί να αποσφατίζει τους όρους και τις συνθήκες που το προκαλούν, τονίζει ακόμη περισσότερο τον αμφισβητισμό και ασαφή χαρακτήρα των σχέσεων που εμπλέκονται στο φαινόμενο. Γιατί η "φυσική" εγείνηση αποκαλύπτει μια λογική αντίνομια: πώς μπορεί μια κρίση για ένα φυσικό γεγονός (τη λειτουργία του ματιού), που είναι κρίση εμπειρική και όχι αξιολογική, να μεταβάλλεται αμέσως σε ηθική (το κακό μάτι), και επομένως να είναι ταυτόχρονα αξιολογική και εμπρόθετη;

Ο καταλύτης που υπεισέρχεται, σύμφωνα με την τοπική επιχειρηματολογία, για να μεταβάλει την εμπειρική εντύπωση σε ηθική κατεύθυνση είναι το συναισθήμα. "Το μάτι του ανθρώπου είναι φυσικό, δεν είναι από κακού. Όλος ο κόσμος θαριμάει κι όλοι θαριμάζονται. Κακό αποτέλεσμα γίνεται, όταν μεις στη μέση αίσθημα, να θαυμασμός και το αποκαμάρωμα [=υπερβολικός θαυμασμός]. Όταν το έχεις στο νου σου και το θυμάσαι, τότε δε θαριμάει. Όταν θαυμάσεις απ' την καρδιά, (ο)ρχέχθεις κι αποκαμαρώσεις, τότε θαριμά-

ζεις." Η ίδια συλλογιστική σε άλλη παραλλαγή: "Το μάτι είναι αυθόρμητο, είναι ένας αέρας που έχει ο άνθρωπος, βγαίνει από την καρδιά του. Οποίος θυμνθεί ότι εκείνη την ώρα κοιτάει και μπορεί να βλάψει, τότε το κοιτάγμα του δεν πάνει, γιατί βγαίνει από τη σκέψη του κι όχι από την καρδιά του." Όσο οι αισθήσεις και οι σκέψεις των ανθρώπων ελέγχονται από την ορθοφροσύνη τους, καμία ρωγμή δεν συμβαίνει στις διαπροσωπικές σχέσεις και κανένας κίνδυνος δεν απειλεί τη συλλογική ζωή. Όταν, όμως, οι άνθρωποι αφηνοναί να κυριευθούν από συναισθηματική ένταση, τότε ο ορθολογισμός παραμερίζεται και η συμπεριφορά τους γίνεται εμπαθής, είναι δηλαδή γεμάτη πάθος και προκαλεί παθήματα. Η λογική του ξε/ματιάσματος είναι η λογική της καρδιάς και του σώματος, όχι του λόγου και του νού: "από την αγάπη του και τη λαχτάρα του κανείς ματιάζει". Η επιγραμματική λαϊκή διατύπωση δείχνει ακριβώς την ένταση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και την αντικομική φύση των προσωπικών αισθημάτων. Η αγάπη και η επιθυμία του άλλου, το πιο θετικό ανθρώπινο αίσθημα, εμπεριέχει την ανείρεσή της, καθώς φέρνει μαζί την απειλή της φθοράς, όταν δεν ελέγχεται από τη φρόνηση. Έτσι η λογική του συναισθηματος υπαγορεύει μια πρακτική ρηθική⁹, μίαν ιδιόμορφη κατηγορική προσταγή. Για να είναι αρμονικές οι σχέσεις των ανθρώπων, πρέπει οι αισθήσεις και τα αισθήματα να βρίσκονται πάντα κάτω απ' τον έλεγχο του λογισμού⁹.

2. Γητιές και "θεραπευτικές" πρακτικές: ο λόγος ως πράξη, το σώμα ως τόπος

Τα σωματικά συμπτώματα του ματιάσματος είναι δηλωτικά των προσωπικών ή κοινωνικών συγκρούσεων του πάσχοντος και η "ασθένεια" που προκαλείται γίνεται η συμβολική γέφυρα που συνδέει το ανθρώπινο με το κοινωνικό σώμα. Γι' αυτό και η θεραπεία του

συντελείται σ' ένα επίπεδο συμβολικό, "το θιάρισμα δεν είναι δουλειά του γιατρού". Απαιτεί τέχνη και τεχνική, "θέλει λόγια και πράξη". Ο ξεματιαστής αποκαθιστά την ισορροπία και επαναφέρει τον "άρρωστο" στην προηγούμενη ασφάλειά του, δημιουργώντας μια συμμετοχική τελεστική ατμόσφαιρα σωματικής επαφής και συναισθηματικής επιβεβαίωσης και εισάγοντας στο πεδίο δράσης όχι μόνο τα κοινωνικά άτομα αλλά και εξωκοινωνικές οντότητες (Χριστός,

Παναγία, Άγιοι, Θιαρός), που κυβερνούν το καλό και το κακό και εγκαθίστουν ένα ολόκληρο σύστημα κοσμικής τάξης.

Οι επώδες που εκφωνούνται για το ξεματίασμα είναι γητιές με το κυριολεκτικό νόημα της θεραπευτικής "γητιέας" που ασκούν. Είναι επιτελεστικά κείμενα, πράττουν ενώ λένουν και περιγράφουν ενώ πράττουν. Πρόκειται για λόγο "μαγικό", που διαθέτει όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια τελετουργία. Είναι λόγος ρυθμικός, απεικονιστικός και

5. Το εξώφυλλο της "Πραγματείας περί ματιάσματος" του Christiano Frommann (1674), όπου απεικονίζονται διάφορες σκηνές ματιάσματος παιδιών κυρίως, αλλά και ενηλίκων ανθρώπων και ζώων.

6. "Φυλαχτό" για το μύτι στα λουλούδια.

επαναλαμβανόμενος¹⁰, με αυθαίρετη λεκτική, συντακτική και νοηματική δομή, όπου συνυπάρχουν ταυτόχρονα το κατανοητό και το ακατανοητό. Είναι ακόμη λόγος συγκινησιακός, με διάχυτες σημασίες, δεν λέγει αλλά σημαίνει – οι λέξεις δεν δηλώνουν πρόσωπα και πράγματα, αλλά είναι αυτά τα πρόσωπα και τα πράγματα.

Τα τρία παραδείγματα που ακολουθούν είναι γητείες για το ξεμάτιασμα που τις χρησιμοποιούν στην Ελεύτερνα, και μάλιστα μόνο για ματιασμένους ανθρώπους, γιατί "είναι μαγάρισμα" να χρησιμοποιήσει ο/η γητεύτης/τρα την ίδια γητεία για ανθρώπους και ζώα. Επέλεξα αυτές τις τρεις, ανάμεσα και σε άλλες παραλλαγές με το ίδιο βασικό αποτροπαϊκό περιεχόμενο, επειδή παρουσιάζουν μίαν ευδιάκριτη διαβάθμιση της επίδρασης του κακού ματιού. Η πρώτη γητεία περιγράφει τη διαλυτική επίθεση του θιαρμού ενάντια σε κάθε μορφή κοινωνικής ζωής, η δεύτερη παρουσιάζει την προσβολή αλλά και την τελετουργική προφύλαξη του ανθρώπινου σώματος και η τρίτη αφηγείται την επένεργεια του ματιόσματος ακόμη και στον χώρο του υπερβατικού.

1. Στο όνομα του Χριστού, του Θεού και των Αγίων ολουσών.
 Ξεκάνει ο θιαρμός, ο κακός, το κακό παρατήρημα στη γη να πάει,
 κουράδι να ξεκουραδώσει, γέρο να μωράνει,
 γριά να κουζουλάνει,
 μωρό παιδί στην κούνια να θιαρμολογήσει.
 Τον έβλεπε ο προφήτης Χριστός και του λέει:
 Πού πας, θιαρμέ, κακίε, κακό παρατήρημα της γης;
 Πάω κουράδι να ξεκουραδώσω, γέρο να μωράνω,
 γριά να κουζουλάνω,
 μικρό παιδί στην κούνια να θιαρμολογήσω.
 Ναι, με γιάγυρε* κι άμε στα όρη, στα βουνά,
 όπου βόδι δε μουγκρίζει, όπου σκύλος δε γαβγίζει.

εκεί να φας, εκεί να πιεις, εκεί να κατοικήσεις,
 να βρεις αγριοβρίτιδα¹¹ να σφάξεις,
 να φας από το κρέας τους, να πιεις από το αίμα τους,
 να λείπεις από τα εντόσθια του/ης δούλου/ης...
 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40 (τρεις φορές μετράς πιθανώς πάνω του/ης).
 Σαράντα Αγίοι να σε βοηθήουν και να σου συμπαρασταθούνε.

2. Στις 25 του Δεκεμβριού Χριστός γεννάται, τούτη η ώρα και κείνη μία λογάται.
 Δυο μάτια το θιαρμίσανε, τρία λόγια το γιατρέψα.
 Το Πατρί και το Υιό και του Αγίου Πνεύματος, αμήν.
 Άγιε Παντελεήμονα, πρώτος γιατρός του κόσμου,
 από γιατρεύεις τις πληγές, παρηγοράς τους πόνοους,
 Γιατρέψέ τον/ην ... και βγάνε τα κακά από το κορμί του.
 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40.
 Σαράντα Αγίοι βοηθήστε και βγάλτε το θιαρμό από του/ης ... το κορμί.

Μετράς τις 12 τρύπες του: δύο μάτια, δύο ρουθούνια, το στόμα, δύο αφτιά, δύο στήθια, ο αφαλός, το πράμα κι ο κόλπος του¹².
 Μετά γλείφεις τρεις φορές το μέτωπο, κι αν είναι ματιασμένος ο άνθρωπος είναι αλωμρό το μέτωπό του. Ύστερα φτίνεις τρεις φορές τη γη και λες τρεις φορές "δέξου γης το βάρος του και δος του την υγεία του".

3. Άγιοι Ανάργυροι, πρώτοι γιατροί του κόσμου, και να βρει θεραπεία ο/η...
 που είναι βαφτισμένος, μωρομένος και απ' τ' άγια περασμένος.
 Η Παναγιά λούστη, χτενίστη και τ' όμορφο ωμόφορο της φόρεσε,
 στο θρόνο της εκάθισε. Κάθεται μαραμένη και

μαραζωμένη.

Ο Χριστός επέρασσε και τη ρώτηξέ:

Τι έχεις μάνα μου.

που στέκει μαραζωμένη και μαραζωμένη;

Και η Παναγιά τ' απολογήθη.

Λούστρηκα, χτενίστηκα και τ' ωμόφορο μου φόρεσα.

στο θρόνο μου εκάθισα.

Οι Απόστολοι περάκανε και με θαμάξανε και με ματιάσανε.

Τότες της είπε ο αφέντης ο Χριστός.

Μέτρα, μάνα μου, ενιά φορές (μετράς)

και φύτσε τρεις φορές (φτύνεις) και θα γενείς καλά.

θα γιατρευτείς από τη βασικανιά, από το κακό το μάτι.

Έβγα, μάτιασμα, βασικανιά, και φεύγα από τον/ην....

ο Χριστός σε διατάζει, φεύγα.

Αφού πούμε τα λόγια, μετρούμε και με το μαντήλι. Κρατούμε την άκρη του μαντηλιού με λίγο αλάτι και διπλώνουμε την άλλη άκρη κάτω από τον αγκώνα μας. Μετά αφήνουμε την άλλη άκρη της παλάμης και μετρούμε τι μένει. Καμιά φορά λείπει η μισή παλάμη, καμιά φορά κι ολόκληρη.

Και στις τρεις γητείες μπορούμε να διακρίνουμε σαφώς τα τρία στάδια μετατόπισης σε χώρο και χρόνο, τα οποία κατά τον Turner¹³ οριοθετούν μία τελετουργία. Οι γητείες αρχίζουν με τη φάση του διαχωρισμού τόπου και χρόνου, ώστε η περίπτωση να απομονωθεί συμβολικά από τη ροή της καθημερινής πραγματικότητας και να εντοπισθεί ιδεατά σ' έναν "άλλο", ιερό χωροχρόνο, που κατοικείται από υπερβατικές οντότητες, έναν επεκταμένο κόσμο, που δεν είναι ιστορικός, άρα δεν δεσμεύεται από ανθρώπινες συμβάσεις, και στον οποίο για το λόγο αυτό τα πάντα μπορούν να συμβούν. Αυτό φαίνεται καθαρότερα στη δεύτερη γητεία ("τούτη η ώρα και κείνη μία λογάτι") – το τώρα ανάγεται στο τότε της γέννησης του Χριστού και καθιερώνεται. Καθαγιαστικές, επίσης, είναι και οι αρχικές επικλήσεις του θεού, του Χριστού, της Παναγίας, των Αγίων.

Η δεύτερη φάση αποκαλύπτει την οριακότητα της περίπτωσης. Εδώ έχουμε μία διαφοροποίηση στις τρεις γητείες. Στην πρώτη ο κρίσιμος διαβατηρίου χρόνος αρχίζει με το ολέθριο ταξίδι του θιαρμού προς τον ανθρώπινο κόσμο και τελειώνει με τη σωτηρία επέμβαση του Χριστού. Πρόκειται για το κλασικό μοτίβο του αντιπαλέματος μεταξύ καλού και κακού. Στη δεύτερη γητεία ο οριακός χρόνος συντομεύεται με μια λήθη διατύπωση ("δύο μάτια το θιαρμίσανε, τρία λόγια το γιατρέψα"). Ο αρχέγονος αγώνας καλού/κακού έχει συντελεσθεί και η απομάγευση του κακού επιβεβαιώνεται στο τελετουργικό πεδίο, όπου τα "τρία λόγια" υπερικονούν τα δύο μάτια χάρι στις ιερές δυνάμεις που υποδηλώνει ο μαγικός αριθμός τρία. Στην τρίτη γητεία η οριακότητα της περίπτωσης είναι ακόμη πιο κρίσιμη, αφού κινδυνεύει η ίδια η υπόσταση της αγαθοποιού δύναμης. Είναι η μάνα του Χριστού, που έχει προσβληθεί από το βλέμμα θαυμασμού των μαθητών του, των Αποστόλων. Οι Απόστολοι είναι οντότητες μεταβατικές, άνθρωποι

που, με την αφοσίωσή τους στον Χριστό, καθιερώνονται, πέρασαν δηλαδή από την κοσμική στην ιερή σφαίρα. Αλλά και η Παναγία παρουσιάζεται εδώ σε μια μεταβατική κατάσταση, καθώς φροντίζει τον εαυτό της μ' ένα πολύ ανθρώπινο τρόπο (λουίζεται, χτενίζεται, βάζει ωραίο φόρεμα) κι έτσι υπερβαίνει τα θεμιά όρια της αγιότητας, που συνεπάγεται τον παραμερισμό της σωματικότητας. Όταν η Παναγία φέρεται σαν ωραία γυναίκα, προκάλει τον θαυμασμό των ανδρών Αποστόλων και παθαίνει ό,τι και οι άνθρωποι – ματιάται. Η παρόραση σφάως υποδηλώνει ότι η καταγωγή του κακού βρίσκεται στον ανθρώπινο κόσμο αλλά η δύναμή του εκτείνεται ακόμη και στον κόσμο των πνευμάτων. Μέσω της τελετουργίας η μετατόπιση από τον ένα κόσμο στον άλλο δεν είναι παράδοξη αλλά εντελώς αυτονόητη και απρόσκοπη.

Η τελική φάση είναι αυτή της επανένωσης. Τώρα ο λόγος μεταλλάσσεται κυριολεκτικά σε πράξη που τελείται πάνω στο ανθρώπινο σώμα. Οι δύο πρώτες γητείες τελειώνουν με αρίθμηση από το ένα ως τον ιερό αριθμό σαράντα, η πρώτη με εκμέτρηση σαράντα πιθαμών πάνω στο σώμα του ματιασμένου (πρώτα από τα πόδια ως το κεφάλι και μετά αντιστροφή) και η δεύτερη με εκμέτρηση των δώδεκα οπών του σώματος και με γλείψιμο του μετώπου του πάσχοντος¹⁴.

7. Για τα μάτια του κόσμου η δημιουργία της Μόνας Τούκλι.

Στην τρίτη γητεία, το σώμα πάνω στο οποίο πιστοποιείται απτά και ορατά η ύπαρξη του ματίσματος είναι το χέρι του Ξεματιάστη, και μάλιστα αυτό με το οποίο επέλεσε το Ξεμάτιασμα. Έτσι ο Ξεματιάστης "παίρνει απάνω του το κακό", το χειραγωγεί ως γνώστης και κύριος της κατάστασης και τελικά το επιδιώκει υποταγμένο πάνω στο μαπύλι του¹⁵. Ακραία μορφή σωματικής συμ-πάθειας μεταξύ ματιασμένου/ματιάστη είναι το γλεϊψίμο στο μέτωπο. Ο ματιάστης αναγνωρίζει και αποπέμπει το μάτιασμα, ερχόμενος, μέσω της γλώσσας του, σε άμεση σωματική επαφή με το σώμα του ματιασμένου. Το γλεϊψίμο είναι μία "φυσική" διαδικασία κάθαρσης και ίασης. Τα σωματικά υγρά, ο ιδρώτας του μετώπου και το σάλιο του στόματος είναι σημαίνοντα σύμβολα της εξόδου του κακού και της κάθαρσης του σώματος. Μ' αυτές τις επιτελέσεις ο λόγος μεταμορφώνεται σε πράξη, η πράξη ενσωματώνεται και το σώμα είναι ο χάρτης πάνω στον οποίο εγγράφονται όλες οι συμβολικές μεταποτίσεις της προσβολής κατά την πορεία της θεραπευτικής τελετουργίας¹⁶.

Αξιοπρόσεκτα είναι ακόμη τα σημεία του κοινωνικού και του ανθρώπινου σώματος, που προσβάλλονται από το κακό μάτι, όπως παραστατικά περιγράφονται στις γητείες. Ο θιαρισμός καταστρέφει το κοπάδι των ζώων (κουρδάκι), αρρωσταίνει τα μικρά παιδιά και τρελαίνει τους γέροντες. Καταστρέφει δηλαδή τις δυνάμεις εκείνες που εξασφαλίζουν την επιβίωση, την αναπαραγωγή και τη συνετή διοίκηση της ανθρώπινης κοινότητας, όλα τα στοιχεία που οριοθετούν τη φυσική ύπαρξη και την κοινωνική ταυτότητα των ανθρώπων. Έτσι μετατρέπει την οργανωμένη κοινωνική συλλογικότητα σε μια κατάσταση αγριότητας. Γι' αυτό η θεραπεία που εφαρμόζει η παρέμβαση της ιερής δύναμης του Χριστού¹⁷ τελείται με τρόπο ομοιοπαθητικό, με τη θεϊκή εντολή να επιστρέψει το κακό "στα όρη, στα βουνά", στον εξωκοινωνικό χώρο της αγίας φύσης, "όπου βόδι δε μουγκρίζει, όπου σκύλος δε γαβγίζει", μακριά από κάθε τόσο ανθρώπινη κοινοτήτα ή ακόμη και μέσα στα έγκατα της γης, σύμφωνα με την καταληκτήρια ευχή της δεύτερης γητείας. Είναι πρόδηλη, νομίζω, η τελετουργική παλινδρόμηση ανάμεσα στα πρωταρχικά δομικά όρια φύσης/πολιτισμού.

Μεταξύ και υπεράνω των ορίων αυτών, ο τελετουργικός λόγος παρεμβάλλει την ιερή κοινότητα του Πατρός, του Υιού, του Αγίου Πνεύματος, των Αγίων Σαραντά, των Αγίων Αναργύρων, του Αγίου Παντελεήμονα και των "Αγίων ολουών". Έτσι διαστέλλει το σύμπαν, ενοποιώντας τον φυσικό, τον κοινωνικό και τον υπερβατικό κόσμο, ενώ μετατρέπει το ασυνεχές ανθρώπινο παρόν σ' έναν συμβολικό αιώνιο κόσμο, όπου δεν ισχύουν πλέον τα προβλήματα του κόσμου τούτου. Η τελετουργία επιβάλλει μίαν αντιστροφή: δεν είναι ο ματιασμένος που επικαλείται την ιερή βοήθεια για την ίαση του αλλά η ιερή πραγματικότητα που επιβάλλει και επικυρώνει την ίαση αυτή¹⁸. Μ' άλλα λόγια, η "θεραπεία", που επιδιώκεται με την τρίτη γητεία, δεν είναι αίτημα αλλά δικαίωμα του πάσχοντος, επειδή "είναι βαφτισμένος, μωμμένος και απ' τ' άγια περασμένος", δηλαδή τέκνο του Θεού και μέλος της ιερής κοινότητας των πιστών.

Σ' αυτό το τελετουργικό πλαίσιο, το ανθρώπινο σώμα έρχεται στο προσκήνιο ως ένας τόπος όχι μόνο με τη σημειωτική έννοια, ως όχημα δηλαδή μηνυμάτων και εικόνων, αλλά και με την πρακτική, ως τμήμα της κοινωνικής εμπειρίας και πράξης. Το ανθρώπινο σώμα είναι ένα ιδιότυπο πλέγμα πολιτισμικών εγγράφων και προσωπικών στάσεων. Μ' αυτό οι άνθρωποι βιώνουν, αναγνωρίζουν και εκφράζουν τις σημασίες και τις αξίες του πολιτισμού τους, και μέσω αυτού πάλι εκφράζουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στις σχέσεις τους. Τα σωματικά συμπτώματα του ματίσματος είναι ένας ευαίσθητος δείκτης των συγκρούσεων που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι και που η αποκατάστασή τους πρέπει να επέλθει διά του σώματος και πάλι, με τη διαδικασία του Ξεματίσματος. Η αναστροφή εκμέτρηση των σαραντά πιθαμών πάνω στο σώμα του ματιασμένου, από κάτω προς τα πάνω και ύστερα αντίθετα, αναπαριστά την απόκλιση του κακού από τον άρωστο και την επανένδυσή του στη φυσιολογική κατάσταση, όπως όταν βγαίνει κανείς ένα βρόμικο ρούχο που φορά, για να βάλει στη συνέχεια ένα καθαρό¹⁹.

Η επενέργεια του ματίσματος όμως δεν εξαντλείται στην εξωτερική παράσταση του ανθρώπου. Μπαίνει στον οργανισμό του και φθάνει τα σπλάχνα του. Αν σκεφτούμε ότι όλα τα ζωτικά για την επιβίωση όργανα βρίσκονται μέσα στα σπλάχνα, καταλαβαίνουμε ότι ο επαπειλούμενος κίνδυνος είναι ο θάνατος. Γι' αυτό και οι εντολές μεταπότισης, "να λείψεις από τα εντόσθια του" και "βγάδε τα κακά από το κορμί του", έχουν τόσο ακριβή λεκτικό εντοπισμό.

Η ζωή και η ψυχή του ανθρώπου βρίσκονται μέσα στο κορμί του και κάθε σημείο διόδου προς τα μέσα ή έξω από το κορμί είναι οριακό και επικίνδυνο για την επιβίωση του. Αυτός είναι ο λόγος που η γητεία ονομάζει κάθε συγκεκριμένη "τρόπα του σώματος" – έτσι ελέγχονται και περιφρουρούνται τα όρια του σώματος από κάθε πιθανή παραβίαση. Οι τρύπες του σώματος είναι μετακινούμενα στόμια, εισοδοί του κακού και εξοδοί της ζωτικής πνοής. Τα στόμια του σώματος είναι πολιτισμικά μετακινούμενα σχήματα που δηλώνουν τη συνέχεια του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου. Οι ουσίες που μπαίνουν ή βγαίνουν από τις εισόδους αυτές οριοθετούν τη συμμετοχή ή τον αποκλεισμό του ανθρώπινου σώματος από τον κοινωνικό χώρο. Η τελετουργία που ελέγχει τα ασθενή όρια της φυσικής ύπαρξης είναι εντέλει μια πράξη περιφρούρησης της κοινωνικής υπόστασης των ανθρώπων.

Το Ξεμάτιασμα αποκαθιστά τη σωματική ακεραιότητα των ανθρώπων και εξασφαλίζει τον κύκλο ζωής της κοινότητας. Καταλαμβάνει έναν ενδιάμεσο χώρο, ανάμεσα στο ρητό και το άρητο, τον λόγο και τη σιωπή, το φανερό και το μυστικό, το λογικό και το μαγικό, τη ζωή και το θάνατο. Μέσω αυτού το ανθρώπινο σώμα αποτελεί, υλικά και συμβολικά, τον τόπο όπου γίνονται αντιληπτές, εκφράζονται και ενισχύονται οι συλλογικές ιδέες, οι αξίες, οι προβιότητες και τα αισθήματα. Γι' αυτό κι ένα τέτοιο συμβολικό ιδίωμα, όσο παράδοξο κι αν φαίνεται από τη σκοπιά της "καθαρής" λογικής, καθίσταται εντέλως αυτονόητο και εύλογο μέσα από τη λει-

8. Προβάσκαινα μορφή σε σύγχρονα στην Ιθάκη σε σύγχρονα στην Ιθάκη.

9. Προβάσκαινα μορφή σε σύγχρονα στην Ιθάκη: ο φύλακας του σπαιού φέρει γατζάρι ενώ κρατάει ένα κεφάλι, που ίσως είναι μετεξέλιξη της κεφαλής της Μέδουσας.

